

Legenda Německo - českého slovníku výtvarného umění a zeměpisných názvů

(charakteristika a struktura slovníku, návod k použití) (česká verze)

Cílem výše uvedeného slovníku je zcela jednoznačně služba jazykové kultuře a kultuře obecně. Shrnutím lexikálního materiálu v oblasti výtvarného umění v obou jazycích chce slovník přispět k hlubšímu porozumění a intenzivnější komunikaci mezi německy a česky mluvícími Evropany v příslušném oboru i mimo něj.

Předkládaný terminologický slovník je první částí Německo-českého a česko-německého slovníku výtvarného umění a zeměpisných názvů. Je slovníkem především překladovým, u slov cizího původu a vybraných slov domácích též výkladový. Obsahuje zhruba 53 000 hesel a cca 5 000 hesel v příloze. Jedná se tedy o slovník středního až velkého rozsahu. Je určen pro překladatele, průvodce, studenty a učitele uměnovědných resp. historických oborů, pracovníky památkové péče a muzeí, tlumočnický, výtvarné umělce, sběratele, starožitníky a veškerou zainteresovanou laickou veřejnost. Zahrnutím všech oblastí výtvarného umění, neobvykle vysokým počtem hesel a především detailností jejich zpracování (údaje k oborovému přiřazení, kolokabilitě čili spojitelnosti s dalšími slovy, výslovnosti, etymologii, stylistické rovině, územní platnosti a především významu hesel) je tento slovník jak v německo-české, tak i jiné dvoj- či vícejazyčné terminologické lexikografii počinem nevšedním. Nečiní si však nárok na úplnost.

Jde o slovník jednak tzv. dekódovací, t.j. určený českým rodilým mluvčím při dekódování německých textů, tedy jejich převodu do češtiny; jednak tzv. kódovací, t.j. určený německým rodilým mluvčím při kódování, tedy produkci českých textů. U uživatelů, kteří budou slovník používat především při dekódování, se předpokládá minimálně základní znalost cizího jazyka (tou je chápána znalost jazyka zhruba po jednom až dvou letech studia při přibližně čtyřech a více hodinách týdně). Při kódování je ovšem zapotřebí hlubší znalosti cizího jazyka (nejméně dvou, zpravidla však více let studia).

Slovník si klade za cíl poskytnout uživateli získání co nejplnější - tedy nejenom orientační - komunikativní kompetence v oblasti výtvarného umění obecně i v určitém speciálním oboru. Chce tedy plnit funkci jak studijní a vědeckou, tak i poskytovat základní jazykové i věcné informace. Co se týče vstupních znalostí uživatelů v jednotlivých oborech výtvarného umění, předpokládá se alespoň všeobecná úroveň zainteresovaného maturanta.

Pro častý výskyt určitého typu zeměpisných názvů v textech s tematikou výtvarného umění a obtíže s jejich dekódováním i kódováním byly tyto rovněž zahrnuty do slovníku (viz I.2.11.4.).

Makrostruktura slovníku (celkové uspořádání heslových slov, uvádějících heslovou stat') je výlučně abecední, nikoli pojmové (věcné) či kombinované. Není užito hnízdování (uspořádání heslových slov čili lemmat do slovotvorně sdružených skupin lexémů). U slovotvorně příbuzných heslových slov se tedy nepoužívají podhesla. Ve funkci heslového slova není použito slovotvorných morfémů nebo částí slov (složenin). Jako heslová slova fungují i víceslovné lexémy, např. biblické názvy výtvarných děl, viz I.1.). Výjimečně slouží

jako
heslová slova i zkratky.

Hesla všech oborů výtvarného umění jsou spojena do jednoho korpusu.

Opakující se části německého heslového slova v podobě kompozita (složeniny) či sousloví jsou nahrazeny tildou (~).

I. Německá část heslové stati

I.1. Lexikální materiál slovníku

Heslová slova jsou tvořena především termíny, t.j. odbornými slovy, avšak i některými základními obecnými výrazy z níže uvedených oblastí (oborů) výtvarného umění. Tyto obecné výrazy nemusí být za všech okolností považovány jako termíny, jsou totiž na jedné straně součástí obecného jazyka, na druhé straně však též součástí systému slovní zásoby, používané odborníky daného oboru, např. Halskette *f* *už. um. (zlatn.)* = řetízek *m* [na krk]; náhrdelník *m*; korále *pmn*; některá obecná slova v podobě podstatných jmen nabývají teprve ve spojení s přídatným jménem charakteru slova odborného, např. abgewalmtes Dach = valbová střecha *f*. K rozsáhlému tématu termín a odborná slovní zásoba zde budiž upozorněno již jen na charakteristické znaky termínu, jež se u většiny termínů vyskytují: nemetaforičnost, absence emocionálního zbarvení, jednoznačnost, přesnost, systémovost (vlastnost termínu jakožto součásti systému terminologie daného oboru), nosnost (schopnost tvořit základ pro vznik dalších odborných slov), funkčnost, ustálenost.

Do slovníku jsou zahrnuta hesla následujících oborů a oblastí:

architektura, a to především:

- tvarosloví, např.: Gurtbogen *m* = pas *m*, Zellengewölbe *n* = sklípková / diamantová klenba *f*, Chorwinkelturm *m* = věž *f* v místě styku stěny transeptu a chóru, Anschiebling *m* = námětek *m*, Giebelstube *f* = podkrovní místnost *f* s oknem ve štítu
- názvy činností, stavů apod., typických pro danou oblast (vyjádřené slovesy, participii či substantivy): abfasen [die Kante] = srazit *dok* [hranu], vorkragen = vyčnívat *nedok*, gezinnelt = s cimbuřím, Aufkröpfung *f* [des Gesimses] = zalomení *n* [římsoy]
- názvy povolání: Steinmetz *m* = kameník *m*, Baumeister *m* = stavitel *m*
- názvy oborů a podoborů: Burgenkunde *f* = kastellologie *f* (lat. castellum = pevnost, tvrz, hrad), nauka *f* o hradech, Dendrochronologie *f* (řec. déndron = Baum *m*, chrónos = Zeit *f*) = dendrochronologie *f* (řec. déndron = strom, chrónos = čas), datovací metoda *f* založená na počítání letokruhů v řezech kmenů použitých ve stavebním díle a sledování jejich změn v závislosti na změnách klimatu
- názvy nástrojů a materiálů: Spitzer *m* = zrnovák *m*; zubák *m*, Grauwacke *f* = droba, silurský pískovec *m*, Plänerkalk *m* = opuka *f*, Lesestein *m* = sbíraný kámen *m*
- názvy jednotlivých významných uměleckých resp. stavebních děl: (v omezeném rozsahu) Kapelle, Sixtinsche [Řím] = Sixtinská kaple *f*, Klagemauer *f* [Jeruzalém] = Zeď *f* nářků
- názvy staveb (často jakožto sídel významných institucí), důležitých z důvodů umělecko-historických či pro orientaci ve městě resp. pro prohlídky města s výkladem apod.: Abgeordnetenhaus *n* = parlament *m*, Entbindungsanstalt *f* = porodnice *f*, Kolleg *n* (lat. collegium = (Amts)genossenschaft, Körperschaft, Verein) = kolej *f* (lat. collegium = družstvo (v úřadu), sbor, spolek), Findelhaus *n* = nalezinec *m* (zařazeno do slovníku především kvůli medailonům od L. della Robia v bývalém

nalezinci ve Florencii)

urbanismus včetně forem sídel: Rundling *m* = okrouhlice *f*, Anrainergemeinde *f* = sousední / přilehlá obec *f*, Wohnweg *m* = pěší komunikace *f* v obytném území, Baunutzungsverordnung *f* = nařízení *n* o způsobu a míře využití stavebních ploch, Leitplan *m* = směrný územní plán *m*

lidová architektura: Bug *m* = konzola *f*, Umgebendehaus *n* = dům *m* s podstávkou, Banse *f* = perna *f*, přístodolek *m*, úložný prostor *m* na krmivo a obilí vedle mlatu ve stodole, Schopfdächlein *n* = kabřinec *m*, kukla *f*, Schultheißerei *f* = rychta *f*

zahradní architektura: Grüngestaltung *f* = úprava *f* / řešení *n* zelených ploch, Freiland *n* = volné prostranství *n*, Gehölzkunde *f* = dendrologie *f* (řec. déndron = strom), nauka *f* o dřevinách

malířství včetně kresby: Schweinfurter Grün *n* = svinibrodská zeleň *f*, Grundierung *f* = šepsování *n* / našepsování *n* (z angl.), grunтовání *n* / ngruntování *n* z něm., kolokv.), vytvoření *n* podkladu pro malbu; šeps *m* (z angl.), podklad *m*

grafika: Hochdruck *m* = tisk *m* z výšky, Absprengtechnik *f* = rezerváž *f* (z fr.), vykrývací technika *f*, Anlegemarke *f* = lícovací značka *f*, Rakel *f* = tříč *m*

sochařství včetně drobné plastiky: Haarnadelfalte *f* = vlásenkový záhyb *m*, Auftrag *m* von Ton = naložení *n* hlíny, Brustbildnis *n* = busta *f* / bysta *f* (z lat., fr.), poprsí *n*, Charge *f* (fr., čti šarže) = šarže *f* (z fr.), modelovaná portrétní karikatura *f*, Fassung *f* = polychromie *f* (z řeč.)

užité umění:

- **keramika včetně porcelánu:** Anguss *m* = engoba *f* (z fr., čti angoba), nástřepí *n*, Reliefstempelwalzen *m* = razítkovací váleček *m*, Magerungsmittel *n* = ostřívo *n*, Laufglasur *f* = stékavá glazura *f*

- **sklo:** Pistel *m* = náběrek *m*, hruška *f*, aufblasen = rozfoukat *dok*, Randstutzen *m* = válcový patkový pohár *m*, válcový patkovník *m*

- **nábytek včetně kostelního mobiliáře:** Zarge *f* = lub *m*, Fußbrett *n* = trnož *m*, trnož *f* (řidč.), Laubsägearbeit *f* = aplikace *f* z ornamentů vyřezaných dekupírkou, Beichtstuhl *m* = zpovědnice *f*, Chorgestühl *n* = chórové lavice *fp*

- **textil včetně hist. módy:** Schuss *m* = útek *m*, soustava *f* příčných nití ve tkanině majících menší zákrut než osnovní nitě, Gugel *m* = gugel *m* / gogel *m*, gotická kapuce *f* s límcovitou ramenní částí, Lanzettblattteppich *m* = koberec se vzorem z kopinatých listů, Schamkapsel *f* = brageta *f* (z fr.), váčkovitý poklopec *m*

- **úprava vlasů a vousů** (jen v omezeném rozsahu): Fräse *f* (fr. fraiser = krausen, verziehen) = fréza *f* (fr. fraiser = kadeřit, zdobit), úzký, krátce zastřižený vous *m* spojující kotlety a bradku, nošený již kolem r. 3 000 př.n.l. Semity, v Něm. od 1. pol. 16. stol. ve zkadeřené podobě, Bürstenhaarschnitt *m* = ježek *m*, Gabelbart *m* = vous *m* se dvěma dlouhými špičkami, Zwirbelbart *m* = zakroucené kníry *mpl*

- **obuv** (jen v omezeném rozsahu): Hemlockleder *n* = kůže *f* vydělaná kůrou tsugy kanadské, Lasche *f* = jazyk *m*, Ochsenmaulschuh *m* = bota *f* typu volská / kravská tlama, vpředu plochá a velmi široká bota *f* značně vykrojená, nošená muži i ženami v 1. pol. 16. stol.

- **numizmatika:** Schrot *m* = stříž *f*, hrubá váha *f* mince, Zwittermünze *f* = obojetná mince *f*, mince *f*, jejíž avers a revers spolu nesouvisejí, vzniklá záměnou razidla v mincovně, Geld, gemünztes = kovové peníze *pmn*, Schnellgalgen *m* = přezmen *m*, minciř *m*, váhy *pmn* s nestejnoramenným vahadlem, které váží jen jedním závažím

- **zlatnictví včetně stříbrnictví a šperkařství:** silbergetrieben = z tepaného stříbra, Pinkelperle *f* = důlkovaná perla *f*, Pitzeln *n* [von Edelsteinen] = ouškování *n* [drahokamů], Rauchquarz *m* = záhněda *f*

- **cínařství:** Auftrageplatte *f* = servírovací mísa *f*, Eichung *f* = cejchování *n*,

Facettenkanne *f* = fasetovaná / fazetovaná konvice *f*, konvice *f* se stěnami tvarovanými do podlouhlých svislých faset / fazet

- umělecké kovářství včetně zámečnictví: Ausleger *m* = domovní znamení *n* vyložené do ulice, Schlenge *f* (řidč.) = železné kování *n*, Bunden *n* der Stäbe = spojování *n* tyčí příčnými pásky, Breitschlagen *n* = rozklepání *n*, Ambossuntersatz *m* = podstavec *m* pod kovadlinu

- zbroj a zbraně: Blankwaffe *f* = chladná zbraň *f*, Kriegshippe *f* = sudlice *f*, Kopf *m* [des Degens, ...] = jablko *n* / hruška *f* [kordu, ...], Arkebuse *f* (z fr.) = arkebuza (z fr.), hákovnice; lehká mušketa, Armbrust *f* = kuše *f*, samostříl *m*, Backenansatz *m* [des Gewehres] = náliček *m* [pušky]

- zvonářství (kampanologie): Glockengut *n* = zvonovina *f*, Schlagring *m* = věnec *m*, Schärfe *f* = spodní okraj *m* zvonu, Kopf *m* (des Glockenklöppels) = hlavice *f* (srdce zvonu)

- sedlářství, brašnářství (jen v omezeném rozsahu): Kronfuttermal *n* = pouzdro *n* na korunu, Leder, lohgegerbtes = kůže *f* vydělaná tříslem, Schnipperling *m* im Leder = zástřih *m* v kůži

- košíkářství: geschlagene Arbeit = stloukaná práce *f*, Binsenrundtasche *f* = sotůrek *m*, kulatá kabela *f* pletená z orobince, Brotschale *f* = ošatka *f*, Fischkorb *m* = vrš *f*, košatina *f* na ryby

heraldika (nauka o erbech): Sturzsparren *m* = obrácená krokev *f*, Bewehrung *f* [des Adlers, des Löwen, ...] = zbroj *f* [orla, lva, ...], ungebildete Sonne = slunce bez lidského obličeje, Schräglingsbalken *m* = břevno *n* pošikem, šikmé břevno *n*

restaurátorství: Frühschwundriss *m* = časná krakela *f* / krakelura *f* (z fr.), Anobie *f* (lat.) = červotoč *m*, Runzelbildung *f* = svršťování *n*, tvoření *n* řas, Werfen *n* [des Holzes] = borcení *n* [dřeva], Anfressung *f* = koroze *f*, korodování *n*; napadení *n*

památková péče: Belegortkarte *f* = mapa *f* nálezů, Durchnässen *n* [der Wände] = promáčení *n* / podmáčení *n* [zdí], Notstandsgebiet *n* = území *n*, na němž je nutno provést asanaci, Gesundung *f* = asanace *f* (lat. sanare = ozdravět, vyléčit)

knížní umění včetně paleografie: Bund *m* = vaz *m*, Psalter *m* = žaltář *m*, Bilderhandschrift *f* = iluminovaný rukopis *m*, furchenwendige Schrift = písmo *n* se směrem psaní na první řádce zleva doprava, na druhé zprava doleva, na třetí jako na první apod., Keilinschrift *f* = nápis *m* klínovým písmem, Erscheinungsvermerk *m* = tiráž *f* (z fr.), impressum *n* (lat.), poznámka *f* nakladatele

muzejnictví a výstavnictví: Magazinierung *f* = ukládání *n* do depozitáře, Erwerbungsliste *f* = seznam *m* akvizic / nákupů (lat. accedere = přijít ještě k tomu, přidružit se), Tonbildschau *f* = audiovize *f*, Verbundeintrittskarte *f* = časová vstupenka *f* do několika muzeí / objektů

paramentika a liturgické náčiní: Brustkreuz *n* = pektorál *m* (lat. pectus = prsa), náprsní kříž *m* vysokých katolických hodnostářů zavěšený na stuze / řetězu, se zapuštěnou relikvií, Weihwasserwedel *m* = kropáč *m*, aspergil *m* (lat. aspergillum)

jména světců, relevantních zejména pro střední Evropu: hl. Blasius = sv. Blažej, hl. Egidius = sv. Jiljí, hl. Kastullus = sv. Haštal

atributy světců: Bienenkorb *m* (sv. Ambrož, Bernard z Clairvaux, Jan Chrysostomos) = úl *m*, Pfriemen *m* (sv. Erasmus) = šídlo *n*, Bergmannsgeräte *npl* (sv. Barbora) = havířské náradí *n* / nástroje *mpl*

biblické aj. náměty výtvarných děl: Moses und der brennende Dornbusch SZ, Ex 2,23 - 3,2 = Mojžíš a hořící keř *m*, Christus als Weltenherrscher = Kristus jako Pantokrátor *m* (řec. pantokrátór = vševládce), trůnící Kristus, Sechstageswerk, Das (řidč.) SZ, Gn 1 a 2 = Stvoření *n* světa, Martin, Hl. und der Aussätzige Leg. aurea = Sv. Martin a malomocný *m*,

náměty výtvarných děl z antické mytologie: Raub der Sabinerinnen, Der = Únos *m* Sabine, Göttermahl, Das = Hostina *f* bohů, Charons Nachen = Charonova / Charónova bárka *f*

ikonografické symboly: Elfenbeinturm *m* (panenství, Panna Maria) = věž *f* ze slonoviny, Steinbrech *m* (zmrtvýchvstalý Kristus, před níž pukají skály) = lomikámen *m*

názvy církevních řádů a kongregací: Augustiner-Chorherren *mpl* = augustiniáni *mpl* kanovníci, Borromäerinnen *fpl* = boromejky *fpl*, milosrdné sestry *fpl* sv. Karla Boromejského, mindere Brüder *mpl* (řidč.) = minorité (lat. minor = menší), menší bratři *mpl* (řidč.)

názvy církevních úřadů, sídel církevních hodnostářů, svátků: Diakon *m* = jáhen *m*, Priorat *n* = převorství *n*, Fronleichnamfest *n* = svátek *m* Božího těla

názvy uměleckých stylů, kulturních epoch, uměleckých skupin: Jugendstil *m* = secese *f*, Urgeschichte *f* = pravěk *m*, prehistorie *f*, Glockenbecherkultur *f* = kultura *f* zvoncových / zvonových pohárů, Lukasbund *m* = Spolek *m* sv. Lukáše, Nazarénští *mpl*, Nazaréni *mpl*, skupina *f* odmítající akademický klasicismus, založená ve Vídni r. 1808

zeměpisné názvy (měst, obcí, území, zemí apod.) zejména v České republice, ale i v dalších evropských zemích (výjimečně i v jiných světadílech), důležité z

hlediska výtvarného umění, včetně exonym: Bischofteiniz *měs.* v *Čech.* = Horšovský Týn *m*, Auscha *měs.* v *Čech.* = Ústěk *m*, Graz *měs.* v *Rak.* = Štýrský Hradec *m*, Bozen *měs.* a provincie v *sv. It.* v *již. Tyr., it.* Bolzano = Bolzano *n*, Metz *měs.* ve *Fr., fr.* Metz = Mety *pmn*, Donaugebiet *n* = Podunají *n* **názvy evropských panovnických rodů** (jen v omezeném rozsahu): Karolinger *mpl* = Karlovci *mpl*, Staufer *mpl* = Štaufové *mpl*, Piasten *mpl* = Piastovci *mpl*

archeologie: Bändertondatierung *f* = datace *f* / datování *n* podle sedimentačních pásů, Bemusterung *f* = vzorkování *n*, odběr *m* a zpracování *n* vzorku / vzorků, ausgraben = provádět *nedok* vykopávky, kopat *nedok*; vykopat *dok*, Bruchstück *n* = úlomek *m*, zlomek *m*, fragment *m*, Depotfund *m* = nález *m* předmětů uložených k pozdějšímu vyzdvižení

fotografie (jen v omezeném rozsahu): Brennweite *f* = ohnisková vzdálenost *f*, Großaufnahme *f* = velký detail *m*, Lichthof *m* = halace *f*, vznik *m* světelných kruhů na fotografii v silně osvětlených místech

průvodcovství (jen v omezeném rozsahu): Außenbesichtigung *f* = prohlídka *f* exteriéru / exteriérů (z *fr.*), prohlídka *f* zvenku, Führungsgebühr *f* = poplatek *m* za prohlídku s průvodcem, Reiseweg *m* = trasa *f*

Označení těchto oborů výtvarného umění či podobné bližší specifikace heslových slov jsou v heslové stati uvedena na konci informací o německém heslovém slově, t. j. těsně před českými ekvivalenty heslového slova (viz I.2.11), např. Raub der Sabinerinnen, Der *mytol. námět díla* = Únos *m* Sabine, Eingangsbild *n* [zum Evangelium, zur Bibel, ...] *kniž. um.* = úvodní / první vyobrazení *n* / iluminace *f* [evangelia, bible, ...]. Jsou psána kurzívou, a to v češtině (kromě většiny příkladů v tomto textu) a zkráceně (viz III.3. Seznam zkratk).

Výběr heslových slov se snaží vytvořit co nejúplnější soustavu termínů daného oboru v synchronním i diachronním pohledu. Opírá se o co nejobsažnější jednojazyčná (česká či německá, výjimečně i jinojazyčná) lexika a glosáře daných oborů v případě, že tyto vůbec existují, což rozhodně není pravidlem, a dále samozřejmě o oborovou literaturu obecně.

Byla-li užívána německá literatura, šlo v převážné většině o původní německé texty, tedy

texty nepřeložené z jiných jazyků do němčiny. Tato zásada byla dodržena stoprocentně v příloze III.1 (hesla poloodborné povahy s kontexty). Dvoujazyčná lexikografická díla byla k dispozici bohužel jen výjimečně, a to ještě většinou v mnohem menším rozsahu než je rozsah výsledných oborových souborů. Vícejazyčná lexikografická (částečně s češtinou resp. slovenštinou jakožto jedním z pojednávaných jazyků) byla k dispozici jen velmi zřídka (architektura, muzejnictví, zlatnictví, textil), přičemž mohly být tyto slovníky použity jen s určitými výhradami: byly totiž např. příliš technicky zaměřené, v některých případech šlo o díla téměř sto let stará. Ve vícejazyčných lexikografických dílech, v nichž němčina není výchozím jazykem, je spolehlivost německých termínů mnohdy sporná - správnost přebíraných německých hesel je nutno ověřovat. I přes ovlivnění německé podoby hesla anglickou či francouzskou v určitých případech bylo však např. vícesvazkové dílo „Glossarium artis“ (München - London - New - York - Paris 1982-1992) cenným zdrojem německých lemmat v oblasti architektury, paramentiky a liturgického náčiní.

Celkový korpus německých heslových slov byl dále srovnán s hotovými i některými teprve připravovanými hesláři reprezentativního německého lexikografického díla v oblasti výtvarného umění Reallexikon für deutsche Kunstgeschichte (RDK, München) (viz III.4. Použitá literatura) a doplněn o některá důležitá hesla. Autoři RDK poskytovali během práce na předkládaném slovníku neocenitelné konzultace. Obětavé konzultace poskytovali mnozí další odborníci z České republiky i všech německy mluvících zemí - těm je věnována samostatná část Poděkování, kde je s vděčností zmíněna též jakákoli další pomoc při vzniku slovníku.

V závěrečných fázích práce byl korpus heslových slov srovnán rovněž s českými reprezentativními slovníky výtvarného umění (viz např. Jan Baleka: Výtvarné umění. Výkladový slovník (Praha 1997), Oldřich J. Blažíček - Jiří Kropáček: Slovník pojmů z dějin umění (Praha 1991) a eventuelně doplněn o chybějící hesla, k nimž byl pořízen německý překlad.

I.2. Mikrostruktura slovníku (informace o německém heslovém slově, lemmatu)

Pro upřesnění způsobu užití a určení významu německého lemmatu slovník podává rovněž relevantní informace pravopisné, gramatické, etymologické (týkající se původu slova), fonetické (týkající se zvukové podoby) resp. výslovnostní, informace o kolokabilitě (spojitelnosti s jinými lexikálními jednotkami) aj. Snaží se zařadit lemmata, jejichž význam by uživateli nemusel být běžný, do systému souvislostí a naznačovat jejich základní syntagmatiku (vztahy k dalším prvkům ve výpovědi). Rozsáhlost mikrostruktury slovníku, umožňující jednak přesné pochopení významu heslového slova a jednak jeho co nejbezchybnější aktivní použití, je v kontextu odborných německo-českých a česko-německých odborných slovníků neobvyklá.

Všechny rozšiřující údaje k německému lemmatu kromě částí v etymologických informacích (viz I.2.5.) se ve slovníku uvádějí v češtině. Výjimku tvoří též mnohé vysvětlující údaje v německé verzi předkládaného textu s účelem usnadnění orientace ve struktuře slovníku německým rodilým mluvčím.

Pracovní text: Vzhledem k omezenému vybavení používaného editoru co do použitelných druhů písem se vkládá v pracovní verzi každý upřesňující údaj do samostatných závorek (kromě údajů výslovnostních, připojených po slovu "čti" za údaje etymologické do jedné závorky). Výsledná knižní grafická podoba bude navržena tak, aby byly jednotlivé upřesňující údaje od sebe pokud možno opticky odlišeny a byly tak snadno rozeznatelné od

předchozího heslového slova a následného českého ekvivalentu / ekvivalentů. Rovněž tildy budou budou umístěny důsledně v souladu se s významem slova (důležité u vícečlenných kompozit čili složených slov s více než dvěma slovními základy).

I.2.1. Pravopisné údaje

Pravopis německých slov užitých ve slovníku vychází z německé pravopisné reformy podle závěrů Vídeňské pravopisné konference (22.- 24.11.1994). Nejpozději do roku 2 005 musí odpovídat všechny učební pomůcky v Německu, Rakousku a Švýcarsku novému pravopisu, což se týká i slovníkové literatury. Přizpůsobením novému pravopisnému úzu bez ohledu na určité diskutované sporné jevy při jeho uplatňování chce předkládaný slovník poskytovat co nejaktuálnější lexikografické informace i z ortografického hlediska.

Následuje několik příkladů slov s pravopisnou změnou: Abguss *m* (dříve: Abguß *m*), Ablassbild *n* (dříve: Ablaßbild *n*), Lanzettblattteppich *m* (dříve: Lanzettblatteppich *m*), Kunstharzdoublierung / Kunstharzdublierung *f* (dříve pouze: Kunstharzdoublierung *f*), Labyrinth / Labyrinth *n* (dříve pouze: Labyrinth *n*), Graphik / Grafik *f* (dříve pouze: Graphik), Ghetto / Getto *n* (dříve pouze Ghetto *n*), Apotropaion / Apotropäon *n* (dříve pouze Apotropaion *n*).

Některé změny mají vliv na abecední řazení heslového slova, např. Ghetto / Getto *n*, kde varianta "Getto" bude abecedně poměrně vzdálená od varianty "Ghetto" (mezi nimi je zhruba 120 heslových slov). V takovém případě variantnosti grafické podoby lemmatu je pro zvýšení snadnosti práce se slovníkem (m. j. čas potřebný k nalezení hledaného hesla) kromě lemmatu "Ghetto / Getto *n*" uvedeno ještě též lemma "Getto / Ghetto *n*". Většina variant však nemá vliv na abecední umístění heslového slova, lze tudíž uvádět obě varianty jen v rámci jednoho lemmatu, např. Kunstharzdoublierung / Kunstharzdublierung *f* = rentoaláž *f* (z fr.) syntetickou pryskyřicí, podlepení *n* / dublování *n* / zdvojení *n* plátna obrazu pomocí syntetické pryskyřice.

- Předkládaný text se v pravopisu slov cizího původu drží starší varianty.

I.2.2. Gramatické údaje: rod, číslo

Rod podstatných jmen je vždy uveden. Za heslovými slovy v singuláru je označen zkratkami *m*, *f*, *n* psanými kurzívou.

Pracovní text: v pracovní verzi je rod zatím označen zkratkami „r, e, s“ rovněž za podstatným jménem, oddělené však čárkou.

Vyskytuje-li se heslové slovo ponejvíce v plurálu, je tento označen opět za podstatným jménem zkratkami *mpl*, *fpl*, *npl*. Nevyskytuje-li se heslové slovo též v singuláru, je za heslovým slovem v plurálu zkratka pouze *pl*.

*Pracovní text: V knižní podobě bude velikost písma zkratk *m*, *f*, *n*, *pl*, *mpl*, *fpl*, *npl*, *neskl* odlišena od písma označení oboru, psaného rovněž kurzívou, např. *archit.*, *graf*. Nejsou-li totiž u německého heslového slova mezi označením rodu a oboru jiné rozšiřující údaje, splývala by tato opticky, např. *Palmensäule f archit.* = sloup *m* s palmovou hlavicí.*

Výjimku z tohoto pravidla tvoří biblické, mytologické aj. náměty výtvarných děl, kde je rod klíčového substantiva stojícího na začátku námětu (nominativ singuláru či plurálu) označen až za celým námětem v singuláru tvarem *Der*, *Die*, *Das*, v plurálu *Die*. Tato označení jsou od

námětu samotného oddělena čárkou a nejsou psána kurzívou, aby opticky nesplývala s následující informací *bibl.* (resp. *mytol., hist.*) *námět díla* a s odkazem na psaný zdroj námětu, např. Gleichnis von den anvertrauten Pfunden, Das *bibl. námět díla*, NZ, Mt 25,14-30 = Podobenství *n* o svěřených hřivnách. - Zmíněné řešení bylo zvoleno proto, aby se zvýraznila skutečnost, že tento určitý člen, vyjadřující rod klíčového podstatného jména a uvozující v běžně používané, tedy neslovníkové, podobě celý námět, se většinou explicitně užívá, na rozdíl od typu námětu, kde je na prvním místě vlastní jméno v genitivu - tam se člen neužívá nikdy, např. *Mariae / Mariä Tempelgang m námět díla: Pseudoevang. Jak.* = Uvedení *n* Marie do chrámu; *Petri Fischzug m bibl. námět díla: NZ, Lu 5,4-11* = Petrův rybolov *m*.

Gramatické varianty typu jiného členu v různých částech německy mluvících oblastí jsou řešeny zařazením obou variant jako samostatných heslových slov, např. *Passepartout m* (fr. *passe-partout* = etwas, was überall passt, čti *paspar'tú*) (Švýc.) = *pasparta f* (fr. *passe-partout* = něco, co se hodí všude), obrazový rám z papíru / kartonu, *Passepartout n* (fr. *ditto*) = *pasparta f* ... Gramatické varianty platící ve všech částech německy mluvících zemí stejně, např. *Dekor m / n*, lze uvést v rámci jen jedné heslové stati. Z tohoto příkladu vyplývá, že varianta hesla *Passepartout* v neutru se užívá na celém německy mluvícím území kromě Švýcarska.

Na tomto příkladu je též možno osvětlit zásadu, uplatňovanou v celém slovníku pro eliminaci možných nedorozumění, podle níž šikmá dělicí čára mezi dvěma slovy (zkratkami, symboly) naznačuje možnost použití jedné ze dvou variant, tedy jednoho ze dvou takto oddělených slov. Tato varianta se smí skládat pouze z jednoho slova. Víceslovná varianta musí být uvedena jako samostatné heslové slovo či pak obdobně jako samostatná varianta překladu. V případě *Passepartout m / n* by údaj (Švýc.) už byl druhým slovem (zkratkou, symbolem) po šikmé čáře, nelze proto uvádět heslová slova s omezenou regionální platností (údaj "Švýc.") v rámci jedné heslové stati. V předkládaném slovníku je užito tohoto způsobu pro co nejjednoznačnější vyjádření vztahů mezi jednotlivými slovy v heslové stati obsahující šikmé dělicí čáry (/), někdy bohužel na úkor stručnosti, např. *abspreizen* [baufälliges Gebäude, ...] *archit., pam. péče* = podepřít *dok* [budovu hrozící zřícením, ...], *obestavět dok* podpůrným zařízením [budovu hrozící zřícením, ...]. V tomto případě nebylo možno použít varianty "podepřít / obestavět podpůrným zařízením", neboť by nebylo zcela jasné, zda se "podepřít" vztahuje k "podpůrným zařízením" či zda stojí samo o sobě - existuje totiž jednoslovná varianta „podepřít“ a víceslovná varianta „obestavět podpůrným zařízením“, přičemž se obě vztahují k výrazu v hranatých závorkách. Bez výrazu v hranatých závorkách by samozřejmě mohly obě varianty „podepřít“ i „obestavět ...“ stát za sebou oddělené čárkami.

Rod podstatných jmen se již zvlášť neoznačuje, vyplývá-li jednoznačně z koncovky přídavného jména, stojícího u podstatného jména, např. *gekuppelte Wendeltreppe archit.* = dvě samostatná točitá schodiště *npl* spojená jen podestami. Výjimku zde tvoří jednak několik desítek spojení podstatného a přídavného jména v heraldice, např. *Löwe m hersehend* = lev *m* vstříc hledící; *Löwe m blau gekrönt* = lev *m* s modrou korunou / korunkou, kde jsou spojení v uvedeném pořádku slov a bez koncovky přídavných jmen rovnocennou variantou spojení typu *hersehender Löwe* = lev *m* hledící vstříc apod.

Rovněž ve spojení vlastních jmen světců s následnou zkratkou "hl.", oddělenou čárkou, není - z důvodu užití pouhé zkratky - ve tvaru přídavného jména naznačen rod (Paulus, hl. = sv. Pavel). Po vlastním jménu mužském "hl." zzznamená "heiliger", po vlastním jménu ženském

"heilige". V námětech výtvarných děl, obsahujících na začátku jméno světce či svěťice - v těchto případech se lemma skládá z několika slov - se píše zkratka "Hl." za vlastní jméno světce, oddělena od něj čárkou a tentokrát s velkým počátečním písmenem, např. Stephanus, Hl. predigt dem Volk *bibl. námět díla: NZ, Sk 6 a 7* = Sv. Štěpán káže lidu. Zkratka "hll." (ve víceslovném lemmatu "Hll.") platí pro množné číslo, to znamená že se vztahuje ke dvěma, výjimečně i více jménům světců, např. Heinrich und Kunigunde, hll. = sv. Jindřich a Kunhuta. Zkratka "hll." stojí až za posledním jménem světce, oddělena čárkou.

I.2.3. Morfologické údaje

V předkládaném slovníku se informace o dalších slovních tvarech, jež lze odvodit od základního tvaru slovníkového, týkají prakticky pouze plurálu substantiv, jejichž tvar by uživateli nemusel být běžný, např. Basis *f* [der Säule] (*pl*: Basen) *archit.* = patka *f* [sloupu], Kustos *m* (*pl*: Kustoden), eventuelně jiných tvarů, např. genitivu singuláru Palas *m* [der Burg] (*gen*: des Palas) *archit.* = palác *m* [hradu], hlavní část *f* hradu s obytnou budovou. Takové případy jsou však poměrně vzácné. V pracovní verzi jsou tyto informace v kulatých závorkách, zkratky *pl*, *gen* apod. jsou psány kurzívou, za nimi následuje dvojtečka a tvar plurálu resp. genitivu.

I.2.4. Údaje o spojitelnosti (kolokabilitě)

Za morfologickými údaji následují v hranatých závorkách u vybraných heslových slov pro přiblížení významu lemmatu údaje o spojitelnosti heslového slova s jinými typickými slovy, např. Basis *f* [der Säule], Blindholz *n* [unter dem Furnier] *už. um. (nábyt.)*, *archit.* = slepé dřevo *n* [pod dýhou]. Jsou-li uvedena jen některá ze spojitelných slov, píše se za nimi čárka a tři tečky, např.: abstrahlen [mit Sand / Stahlkugeln, ...] *pam. péče, rest., archit.* = otryskávat *nedok* [pískem, ocelovými kuličkami, ...].

Je-li kolokujícím slovem podstatné jméno, uvádí se pokud možno v singuláru, např. Basis *f* [der Säule]. Tam, kde neexistuje spojení s tvarem v singuláru, uvede se plurál, např.: wässern [die Holzstäbe, ...] *soch.*, ... = nechat *dok* nasáknout vodou [dřevěné hůlky, ...]. Nejčastěji se kolokující slovo vyskytuje v genitivu, např. Wirtel *m* [des Säulenschafts] *archit.* = převázání *n* [dřívku sloupu]; je-li v nominativu (v následujících příkladech by bylo možno říci též "o figuře", "o barvě" apod.), označuje se rod jako u heslového slova, t. j. zkratkami psanými kurzívou (*m*, *f*, *n*), v pracovní verzi „r, e, s“ po čárce, např. zusammensinken, in sich [Figur *f*] *soch.* = zhroutit se *dok* [figura], zurücktreten [Farbe *f*] *mal.* = propadat se *nedok* [barva]. - Je-li kolokující slovo v akuzativu, je pro odlišení před podstatným jménem vypsán určitý člen v příslušném tvaru ("den, die, das", v plurálu „die“), např. zurücksetzen [die Fassade, den Stock, ...] = odsadit *dok* [průčelí, patro, ...].

Kolokující přídavná jména (terminologické povahy) k podstatným jménům se pokládají za samostatnou heslovou stať (nepíší se tedy do závorek), sestávající z podstatného jména v nominativu a přídavného jména, odděleného čárkou. Kromě přídavných jmen v příloze 1 (přídavná jména tzv. poloterminologické povahy) platí ve slovníku zásada neuvádět přídavná jména pokud možno samostatně, ale ve spojení s nějakým podstatným jménem, např. neuvádět getatzt [Kreuz *n*] *herald.*, ... = tlapatý [kříž], ale Kreuz, getatztes = tlapatý kříž *m* (přídavné jméno "getatzt" se může pojít pouze s heslovým slovem Kreuz). Tento postup byl zvolen proto, aby se předcházelo zbytečnému duplicitnímu či dokonce několikerému uvádění slova ve slovníku (jako samostatné přídavné jméno a pak v rámci jednoho či více spojení podstatného jména a přídavného jména), či uvádění nejednotnému.

Avšak v těch případech, kdy přídavné jméno kolokuje s větším počtem (více než dvěma) podstatných jmen (obdobně je to u sloves s podstatnými jmény), uvede se jako samostatné heslové slovo, např. bewehrt [Löwe *m*, Eber *m*, ...] *herald.* = se zbrojí jiné barvy [lev, kanec, ...], a eventuálně jako jedno či dvě typická spojení podstatného a přídavného jména, např. Löwe *m* bewehrt *herald.* = lev *m* se zbrojí jiné barvy.

Skutečnost, že kolokující slova v hranatých závorkách (pracovní verze) představují příklady z několika či mnoha, se naznačuje čárkou a třemi tečkami za druhým, eventuálně i jen jedním, podstatným jménem v závorkách (neužívá se tedy slov např., aj., apod.).

Spojení podstatného jména, přídavného jména a příslovce je uspořádáno v pořadí podstatné jméno, příslovce a přídavné jméno, např. Fuge, glatt verstrichene *archit.* = hladká / zarovnaná spára *f*.

I.2.5. Etymologické údaje

Je-li heslovým slovem slovo cizího původu (přejaté slovo), následují po údajích o spojitelnosti etymologické údaje (v prac. verzi rovněž v kulatých závorkách), tedy údaje o původu slova, a to v podrobné či stručné verzi. Jako příklad heslového slova s podrobnými etymologickými údaji uveďme Lithographie / Lithografie *f* (řec. líthos = Stein *m*, gráphein = ritzen, schreiben) *graf.* = litografie *f* (řec. líthos = kámen, gráphein = rýt, psát), kamenotisk *m*, kamenokresba *f*, Agglomeration *f* (lat. agglomerare = zu einem Knäuel zusammenballen) *urban.* = aglomerace *f* (lat. agglomerare = sevřít, stlačit, spojit do chumáče, houfu), souměstí *n*, shlukování *n* / seskupování *n* lidských sídel.

Podrobné etymologické údaje se u složenin i sousloví mohou vázat ke kterékoli jejich části, např.: Luxmeter *m* (lat. lux = Licht *n*) *muz.* = luxoměr *m* (lat. lux = světlo), přístroj *m* k měření osvětlení; Drehtabernakel *m* *archit.* (stř. lat. tabernaculum = Sakramentshäuschen *n*) = otočný tabernákl *m* (stř. lat. tabernaculum = sanktuář, svatostánek); skripturale Malerei = (lat. scriptum = Geschriebenes) = skripturální malířství *n* / malba *f* (lat. scriptum = to, co je napsáno), abstraktní malířství *n* inspirované východoasijskými znaky písem.

U sousloví se informace o etymologii (stručné i podrobné), týkající se prvního slova lemmatu, udávají pouze u jeho prvního výskytu. Podobně je tomu u složenin i u opakujícího se jednoslovného lemmatu. Např. u lemmat Akanthus *m*, Akanthusblatt *n*, Akanthusblattkapitell *n*, Akanthusfries *m*, Akanthusranke *f* je etymologie uvedena pouze za prvním lemmatem, t.j. Akanthus. Obdobná je situace u lemmat lišících se pouze příponou apod., např. Akroter *m*, Akroterie *f*, Akroterion *n*.

V pracovní verzi jsou etymologické údaje, jež ve verzi konečné nebudou vytištěny, ohraničeny dvojími křížky # (je to již příprava pro česko-něm. část slovníku).

U heslových slov cizího původu, jež jsou obecně poměrně známá nebo naopak značně okrajová, či eventuálně jejichž podrobná etymologie je buď nerelevantní při určování jejich významu nebo je příliš rozsáhlá - obsahuje kupříkladu obsáhlé vysvětlující informace z oblasti reálií -, se uvádí pouze etymologie stručná, např.: Achsensymmetrie *f* (z řec.), Akrolith / Akrolit *m* (z řec.) (údaj „řec. ákros = áußerst, oberst; spitz“ není bez podrobnějšího vysvětlení relevantní k významu „akrolit, starořecká socha z kamene a částečně jiných materiálů, nejčastěji kovu“). V některých ojedinělých případech se dosud nepodařilo podrobné etymologické údaje dohledat.

Z výše uvedeného vyplývá, že se bohužel nelze vyhnout určité subjektivitě ve volbě podrobné či stručné etymologie.

Jazykem udávajícím jazyk, z něhož vznikla dnešní podoba lemmatu, je čeština, používá se tedy zkratk "řec.", "angl." a nikoli "griech.", "engl." apod. V rámci etymologického výkladu, jenž je součástí rozšiřujících údajů k německému lemmatu, je pak překlad původní formy cizího slova příslušného jazyka do němčiny (česká část heslové stati obsahuje pak překlad tohoto slova zase do češtiny).

Stručná etymologie užívá dvojích tvarů tvarů označení výchozího jazyka:

a) "řec.", "angl.", "fr." a pod.,

b) „z řeč.“, „z angl.“, „z fr.“.

Prvního typu zkratk se užívá tehdy, je-li psaný tvar heslového slova naprosto totožný s tvarem ve výchozím jazyce, např. *Appareil m* (fr., čti apa'rej) *archit.* = *appareil m* (fr., čti aparej), *rampa f* v pevnosti pro dopravu děl.

Druhého typu zkratk se užívá tehdy, je-li psaná forma cizího slova v němčině již odlišná od původního výchozího slova, např. *Architrav m* (z řeč., lat.; it. *architrave* = *Hauptbalken m*) *Archit.* = *architráv m* (z řeč., lat.; it. *architrave* = hlavní trám), *náslopupí n* (řidč.), *spodní část f* kladí spočívající přímo na abaku sloupů; *Arkosol / Arkosolium n* (lat. *arcus* = *Bogen m*, *solium* = *Sarg m*) *archit.* = *arkosolium n* (lat. *arcus* = oblouk, *solium* = rakev), *nikovitý hrob m* ve stěně katakomb.

U heslového slova typu "Architrav" je v rámci etymologického výkladu středník za zkratkou "lat.", čímž má být naznačeno, že tvar "architrave" se týká jen italštiny a nikoli rovněž řečtiny a latiny.

Označení "z řeč." místo "řec." se užívá i tehdy, liší-li se německé lemma od řeckého originálu jen čárkami a jinými znaky nad písmeny. Vzhledem k užívanému editoru není bohužel možno zachytit všechny tyto znaky, např. vlnovku nad písmenem.

Etymologické údaje se uvádějí i v české části heslové stati za přejatým slovem, ovšem se slovy, označujícími původ přejatého slova, přeloženými do češtiny. Tento překlad do češtiny se uvádí z důvodu poměrně nízké nutné vstupní všeobecné jazykové vybavenosti uživatele, např. v heslovém slově *Antesolarium n* (lat. *Söller m*, *Terrasse f*) = *antesolarium n* (lat. *besídka*, *altán*, *terasa*) nelze počítat se všeobecnou znalostí německého slova *Söller*.

Někdy se etymologické údaje v německé a české části heslové stati vztahují k jiným přejatým slovům, a tudíž se různí, např. *Approche f* (fr., čti a'proš) *archit.* = *sapa f* (it.), *přibližovací zákop*; *Arkebuse f* (z fr.) *už. um.* (*zbr.*) = *arkebúza f* (z fr.), *hákovnice f* (něm. *Hakenbüchse f*), *ruční palná zbraň f* 15. a 16. stol.

Je-li německým lemmatem slovo odvozené z místního či vlastního jména, uvádí se tato informace pouze u německého lemmatu, neboť zde nemohou vzniknout překladové nejasnosti, např.: *Majolika f* (ze stř. lat., it; z míst. jm. *Mallorca*, čti *majorka*) *už. um.* (*keram.*) = *italská fajáns f* (z míst. jm. it. města *Faenza*), *italská keramika f* s neprůlinčitou olovnatocínčitou glazurou, s dekorem malovaným barvami vysokého žáru na zaschlou glazuru; *Bellarmino f* (z vl. jm. kardinála *Bellarmina*) (*Porýní*) *už. um.* = *belarmína f*, *kulovitý / hruškovitý kameninový džbán m* s pitvornou maskou bradatého muže.

Není-li pochybnosti o tom, že česká část hesla byla přejata z němčiny, a především z kterého slova byla přijata, etymologický údaj se neuvádí.

I.2.6. Výslovnostní údaje

Za etymologickými údaji - v pracovní verzi odděleny od nich čárkou, avšak v jedněch kulatých závorkách - se uvádějí informace o výslovnosti heslového přejatého slova

(výjimečně i domácího, tedy německého, např. Bartholomäus, hl. (čti bartholo'méus) = sv. Bartoloměj), pokud by pro určení správné výslovnosti uživateli nestačila pouze znalost běžných výslovnostních pravidel němčiny. V pracovní verzi jsou uvedeny slovem "čti". *Fonetický přepis je zatím s ohledem na možnosti používaného programového vybavení značně zjednodušený.*

Přízvučná slabika, jež je jinde než na začátku slova, se značí apostrofem před touto slabikou, např.: Art brut *m / f* (fr. rohe Kunst, čti ar'bryt). Nosovka se v pracovní verzi značí horní vlnovkou, např. Engobe *f* (z fr., čti a~'gób) *už. um. (keram.)* = engoba *f* (z fr., čti a~goba), nástřepí *n*, povlak *m* z jemné plavené hlíny nanášený na keramiku a sloužící k zakrytí nečistého základního střepu a ke zdobení.

Výslovnost německého přejatého heslového slova a jeho ekvivalentu v češtině se nezřídka liší, i když je jeho psaná podoba stejná, např.: Fleuron *m* (fr., čti fle'ro~) *kniž. um.* = fleuron *m* (fr., čti fleron), ozdobné razidlo *n* s květinovými motivy pro zlatou ražbu na vazbách knih; Signet *n* (fr. Lese- / Buchzeichen *n*, čti zi'njé / zi'gnet) = signet *m* (fr. čtenářská značka *f*, značka *f* knihy, čti sině), grafický znak *m* knihtiskaře / nakladatele.

I.2.7. Frekvenční údaje

Německé heslové slovo vyskytující se řidčeji než jeho jiné synonymum / synonyma se označí zkratkou řidč. (= řidčeji) v kulatých závorkách, např.: Strebe *f* (řidč.) *herald.* = břevno *n* (k českému ekvivalentu „břevno“ existuje ještě vedle „Strebe *f*“ i běžně užívané německé lemma „Balken *m*“); Deckenstück *n* (řidč.) *mal.* = nástrovní malba *f* (existuje i častěji užívaný výraz Deckengemälde *n*). Frekvenční označení „řidč.“ je připojeno dále i k heslovým slovům, jež se užívají velmi zřídka a nemají žádné častější synonymní varianty, např.: Chorfassade *f* (řidč.) *archit.* = chórové průčelí *n* (řidč.). I při snaze o co nejvyšší míru objektivitu nelze bohužel zcela vyloučit subjektivní hledisko v posuzování frekvence užití daného lemmatu.

K údajům frekvenčním lze v jistém ohledu volně přiřadit i informace zohledňující též pohled diachronní (t.j. zkoumající jazykové jevy v jejich časovém vývoji, zaznamenávající časový průřez). To se týká především skupiny pouze dříve používaných či zastaralých lemmat, jež se však ve starší literatuře i dokonce v novějších slovnících vyskytují a k nimž časem vznikly jiné, moderní synonymní výrazy. Pro ony starší výrazy se ve slovníku užívá označení "dříve, dřívější" (zkratka dř.), např. Abseite *f* (dř.) *archit.* = boční / postranní loď *f* (k tomu existuje běžně užívaný výraz uvedený pod samostatným heslem Seitenschiff *n* *archit.* = boční / postranní loď).

Označení "dř." znamená zároveň "v současné době řidce užívaný", obsahuje tedy v sobě i aspekt frekvenční.

Označení "dř." se tedy užívá v následujících případech: 1) V současné době již méně užívaný způsob psaní německého heslového slova (lemmatu), přičemž ve slovníku existuje samostatné heslo s novější psanou podobou, 2) v současné době již méně frekventovaný termín, k němuž ve slovníku existuje modernější frekventovaný.

Tohoto označení se ovšem neužívá, jde-li v němčině i v češtině o výrazy typické především pro určité stejné historické období. Pouze liší-li se jednotlivé české ekvivalenty svým časovým zařazením, označení se uvádí u výrazů historických (v tomto případě má toto označení i německé lemma), zatímco výrazy vyjadřující v rámci jednoho hesla stejný jev současnými lexikálními prostředky toto označení u sebe nemají.

I.2.8. Údaje o stylistické rovině, údaje o citovém zbarvení

Informace o stylistické rovině německého lemmatu následují po údajích frekvenčních a jsou umístěny ve stejných kulatých závorkách. Týkají se především lemmat označovaných v němčině výrazem "umgangssprachlich", což by bylo možno převést do češtiny jako "v obecné češtině", nikoli "hovorově", jak se však běžně užívá (hovorovou se rozumí mluvená podoba spisovného jazyka, není to tedy ekvivalent německého "umgangssprachlich"). Proto byl pro potřeby slovníku jako ekvivalent k "umgangssprachlich" zvolen výraz "kolokviální", zkratka "kolokv.", např.: Speis *m* (kolokv.) *archit.* = malta *f*; Teufelsmauer *f* (kolokv.) *archit.* = limes *m* (lat.), opevněná hranice *f* římské říše. Označení „kolokviální“ používá i jeden z nejvýznamnějších slovníků současné češtiny, totiž Slovník české frazeologie a idiomatiky (Academia, 1983).

Údaje o citovém zbarvení se vyskytují velmi zřídka a píší se do jedné kulaté závorky spolu s frekvenčními a stylistickými údaji, např. Kaldaunen-Kapelle *f* (řidč., pej.) *archit.* = kaple *f*, v níž je pohřbena významná osobnost.

Vyskytuje-li se u hesla údaj "pej.", vyplývá z něho již stylistická rovina označená zkratkou "kolokv.", která se již v těchto případech nepíše.

I.2.9. Označení omezené územní platnosti

Předkládaný slovník se snaží postihnout rovněž regionální rozdíly v používání německých lemmat, t. j. heslových slov. Heslová slova s omezenou územní platností jsou však spíše výjimkou, jejich počet se pohybuje kolem osmi set, např.: Anstößergemeinde *f* (Švýc.) = sousední / přilehlá obec *f*; Baureglement *n* (fr., čti regle'má~) (Švýc.) *urban.*, *pam. péče* = stavební předpis *m*; Cottage *f* (z angl., čti však ko'táž, řidč. kotyďž) (Rak.) = čtvrť *f* prominentů, vilová čtvrť *f* se sídly prominentů. Časté rozdíly se vyskytují např. v oblasti lidové architektury, např. Doppelstubenhaus *n* (Spreewald) *lid. archit.* = dům *m* se dvěma světnicemi po stranách příčné síně.

Podrobné zpracování slovníků jako je Duden: Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten (1980) a Duden: Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten (1989) tvořilo základ pro postžení regionální variability německých termínů v oblasti výtvarného umění.

Označení omezené územní platnosti se píše do závorek před označení oboru, a sice v podobě zkratk zeměpisných jmen, např. Rak., Švýc., sev. Něm., sev. Mor. apod. Řadí se k nim též údaje o výskytu, týkající se pouze jednoho či několika měst a obcí, např.

Bienenzuchtmuseum *n* (Orth an der Donau/Rak., ...) = Muzeum *n* včelařství, Včelařské muzeum *n*, Singender Brunnen (Praha) *soch.* = Zpívající fontána *f*; Ausbereiter *m* (Norimberk) *už. um. (zlatn.)* = dokončovač *m*, vykonavatel *m* závěrečných prací na zlatém / stříbrném předmětu; Seufzerbrücke *f* (Benátky) *archit.* = Most *m* vzdechů.

Pro správné užívání slovníku je třeba si znovu uvědomit, že zejména údaje I.2.8.-9. se vztahují pouze k německému heslovému slovu a údaje obdobné, uvedené za českým ekvivalentem německého heslového slova, se vztahují zase jen k tomuto českému ekvivalentu.

Následující oddíl I.2.10. Označení oboru sice platí i pro českou část heslové stati, protože však jde o svého druhu doplňující údaj k německému heslovému slovu, byl zařazen do části

I. Německá část heslové stati.

I.2.10. Označení oboru

Doplňující informace o německém heslovém slově uzavírá označení oboru (psané kurzívou), v němž se heslové slovo vyskytuje, event. jiný údaj umožňující jeho bližší zařazení resp. určení jeho typu. Tento údaj poskytuje uživateli hrubou orientaci v hesláři (souboru heslových statí) a určité vymezení platnosti heslového slova. Jednotlivých oborů výtvarného umění resp. typů heslových slov je ve slovníkú zastoupena celá řada (viz I.1.), např. *Blumenau měs. na Mor.* = Plumlov *m*; *Gratzen měs. v Čechách* = Nové Hrady *mpl*; *Vögel am See Stymphalos, Die mytol. námět díla, viz Herkules / Hercules / Héraklés / Hérakles* Stymfálští ptáci *mpl*, Ptáci *mpl* na Stymfálském jezeře, Ptáci *mpl* na jezeře Stymfálos; *Bundeslade, Die bibl. námět díla: SZ, Ex 25* Archa *f* úmluvy, Schrána *f* smlouvy (řidč.); *Chormantel m paramenty* = pluviál *m* (z lat.), široký volný liturgický plášť *m*.

Často se jedno heslové slovo vyskytuje v tomtéž významu v několika oborech, např. *Docke f archit., už. um. (nábyt.)* = kuželka *f*, balustra *f* / balustr *m* (z it., fr.), ozdobný sloupek v balustrádě. Někdy je však význam stejného heslového slova v jednotlivých oborech různý; jde o tzv. oborová homonyma, jež se v pracovní verzi slovníku uvádějí jako samostatná hesla (homonymum = slovo znějící či psané stejně, ale různého významu), např.: *Auflage f kniž. um., graf.* = náklad *m*; vydání *n*, *Auflage f už. um. (sklo)* = nálep *m*; *Abzug m archit.* = sopouch *m*, zaústění *n* topeniště do komína, *Abzug m graf.* = obtah *m*; *Bleichen n archit.* = bílení *n*, vybělení *n*, *Bleichen n graf., už. um. (text.)* = bělení *n*, vybělení *n*; *Boden m archit.* = podlaha *f*; půda *f*, podkroví *n*, *Boden m už. um. (sklo, keram., ...)* = dno *n*.

Do jedné heslové stati lze výjimečně spojit ta oborová synonyma, jejichž české ekvivalenty jsou jednoznačně přiřaditelné k příslušnému oboru (ekvivalenty jednoho oboru jsou odděleny od ekvivalentů druhého oboru středníkem). Děje se tak především tehdy, je-li vhodné naznačit vývoj v používání daného slova, a tedy i změnu oborového označení, např.: *Dalmatik / Damatika f* (z lat. míst. jm. římské provincie Dalmatia = Dalmácie) *už. um. (text.), paramenty* = dalmatika *f*, *colobium n* (lat.) (řidč.), starořímský svrchní vlněný oděv *m* v podobě dlouhé košile s širokými rukávy; svrchní liturgické roucho *n* jáhna oblékané přes albu; biskupské slavnostní spodní roucho *n*, bohatě zdobené, často krajkami. V tomto případě je část české části heslového slova "starořímský svrchní vlněný oděv jednoznačně přiřaditelná k oborovému označení *už. um. (text.)*, pro část po středníku platí označení *už. um. (text.), paramenty*.

Další příklad: *Ciborium n* (lat.) *archit., liturg. náč., už. um. (zlatn.)* = ciborium *n* (lat.), baldachýn *m*, tabernákl *m* (z lat.), zdobená stříška *f* nad oltářem na čtyřech podpěrách; schránka *f* z drahého kovu na hostie v podobě zdobeného kalichu s víkem. V posledně jmenovaném příkladu je ekvivalent "schránka z drahého kovu v podobě kalichu" jednoznačně zařaditelný do oboru *liturg. náč.* a *už. um. (zlatn.)*, "zdobená stříška nad oltářem" zase do oboru *archit.*

Pokud německé heslové slovo označuje materiál, užije se oborového označení *mater.* a v závorce za ním obor či obory, např.: *Arkose f* (z fr.) *mater. (archit., soch.)* = arkosa *f* / arkóza *f* (z fr., pískovec *m* s živcem a slídou; *Grauwacke f mater. (archit., soch.)* = droba *f*, silurský pískovec *m*. Obdobně je tomu s oborovým označením nástroj, např. *Wiege f nástr. (graf.)* = skoblina *f*, kolébka *f*.

Označení *nástr.* zahrnuje též přístroje a stroje či jejich části.

Ve slovníku by se nemělo vyskytnout lemma, označující určitý nástroj či materiál, aniž by toto lemma nemělo u sebe příslušné označení *nástr.* resp. *mater.* Tím má být vyloučena

možnost záměty za lemmata jiného typu (v oboru architektura např. za lemmata z oblasti tvarosloví, názvů povolání apod.).

Název oboru se v pracovní verzi uvádí i v tom případě, je-li obsažen v jednom či více českých ekvivalentech německého heslového slova, i když z lemmatu samotného jednoznačně vyplývá zařazení k oboru (jinak by totiž používaný textový editor nebyl schopen evidovat veškerá hesla zahrnutá do jednoho oboru), např. Plakatgraphik / Plakatgrafik *f* = plakátová grafika *f* graf.

I.2.11. Poznámky k některým vybraným oborům (pořadí dle I.1.)

I.2.11.1. Lidová architektura

Heslová slova, jež se vyskytují převážně v lidové architektuře, mají u sebe označení *lid. archit.*, např.: Ausgedinge *n lid. archit.* = výminek *m*, výměnek *m*, vejminek *m* / vejměnek *m* (kolokv.); Banse *f lid. archit.* = záteň *f*, přístodůlek *m*, perna *f*; Brechhaus *n lid. archit.* = pazderna *f*, pazdrna *f* (řidč.), stavení *n*, kde se zpracovával len / konopí. Heslová slova, jež se vyskytují převážně v jiných oblastech architektury nežli lidové, např. městské, hradní apod., mají u sebe oborové označení *archit.* Zahradní architektura je považována za samostatný obor.

Často je těžké rozhodnout o označení oboru, neboť např. hrázděná architektura se s celým rozsáhlým heslovým aparátem vyskytuje jak v lidové, tak i městské, event. i hradní architektuře, např.: Brustriegel *m* [im Fachwerk] *archit.* = podokenní paždík *m* / poutec *m* [v hrázděném zdivu], vodorovný trámec *m* pod oknem spojující svislé okenní sloupky; Deckbalken *m archit.* = poval *m*, stropní trám *m* hraněný ze tří stran; zhruba opracovaný rozštípnutý kmen *m* či trám *m* rozřezaný na polovinu, tvořící při kladení vedle sebe povalový strop. V takových případech je označení oboru voleno většinou pouze *archit.*, což však znamená, že heslový aparát lidové architektury je podstatně obsažnější, než vyplývá pouze ze součtu hesel explicitně přiřazených pomocí označení *lid. archit.* k tomuto oboru. Od řešení typu *archit.*, *lid. archit.* bylo nakonec upuštěno.

I.2.11.2. Urbanismus, malířství a kresba, užité umění, paramentika, restaurátorství, památková péče, atributy světců, heraldika

Oblast urbanismu zahrnuje rovněž hesla označující jednak různé druhy sídel, jednak různé typy komunikací jak ve městě, tak i na vesnici.

Obor kresba je zahrnut do společného označení malířství.

Obor užité umění je v naprosté většině případů ještě specifikován v závorce, např. užité umění (sklo), užité umění (textil), užité umění (zbraně) apod.

Obor porcelán je zahrnut do společného označení užité umění (keramika).

V části I.1. jsou jmenovány ostatní případy přiřazení vedlejších oborů k oborům hlavním.

Obor restaurátorství je zde chápán jako samostatný obor, obdobně též památková péče. Je-li heslové slovo užíváno v obou oborech, uvedou se obory oba. Rozlišení je zde opět mnohdy nesnadné.

Obor paramentika značí liturgické i mimoliturgické textilie katolických aj. duchovních, včetně řádových, a to zejména roucha, ale též různé pokrývky užívané při bohoslužebných úkonech, procesích apod. Je-li heslové slovo běžné i v profánní (světské) oblasti, uvede se dvojí označení v rámci jednoho hesla v následujícím pořadí, t. j. užité umění (textil), paramenty - v nejednom případě se totiž vyvinulo určité liturgické roucho z roucha

světského.

Za oborovým označením *atribut (atrib.)* jsou v kulatých závorkách uvedena jména nejznámějších světců, relevantních zejména pro střední Evropu, event. biblických či mytologických postav, pro něž je příslušný atribut charakteristický.

Za oborovým označením *ikonografický symbol (ikonogr. symb.)* je uvedeno velmi stručně vysvětlení daného symbolu. Bohužel nelze v rámci jednoho symbolu postihnout veškeré důležité významy příslušného symbolu ani všechny kultury a oblasti, v nichž se daný symbol užívá.

I.2.11.3. Biblické a legendické náměty výtvarného umění, náměty z antické mytologie

U biblických námětů výtvarných děl je uvedeno i místo v Bibli, k němuž se námět víže, vždy po zkratce *bibl. námět díla* a dvojtečce. Legendické náměty jsou označeny pouze obecně *námět díla*.

Náměty, kde vystupují biblické postavy, ale které nejsou zmíněny v Bibli, jsou označeny rovněž pouze *námět díla*, např. *Tod der Maria, Der námět díla: Leg. aur. = Zesnutí n / Smrt f Panny Marie*. Označení *bibl. námět díla* mají u sebe tedy jen ty náměty, které jsou nesporně dohledatelné v Bibli (je uveden vždy příslušný odkaz).

Náměty, z jejichž názvu nevyplývá, k jaké známé biblické, legendické či mytologické postavě se víží, jsou doplněny o jméno této postavy po "viz", např. *Auferstehung der Tabita [Dorkas], Die bibl. námět díla: NZ, Sk 9,36-42, viz sv. Petr = Vzkříšení n Tabity [Dorkas]*. Vzhledem k nepřehlednému množství sbírek legend je u legendických námětů uváděn zdroj pouze tehdy, byl-li nalezen v jedné z nejznámějších sbírek životopisů svatých, v *Legendě auree*.

Pravopis vlastních jmen, vyskytujících se v české části heslové stati, se v biblických námětech řídí především ekumenickým překladem Bible (Praha, 1979). Je-li vlastní jméno v biblickém námětu uvedeno ve dvou variantách, je první varianta převzata z ekumenického překladu, druhá varianta je nejčastější formou vycházející z předekumenických překladů, zejména kralického (1579-94), např. *Jeremia = Jeremjáš, Jeremiáš, Jesaja = Izajáš, Izaiáš, Nebukadnezar = Nebúkadnesar, Nabukochonodor*.

Mytologické náměty výtvarných děl se týkají antického řeckého a římského bájesloví. V rámci těchto námětů se vyskytuje několik typů prepisu vlastních jmen postav tvořících součást těchto námětů (nejprve se zde uvažuje německá část heslové stati):

1) Jméno se vyskytuje v německé části heslové stati ve třech variantách, např. *Apoll / Apollo / Apollon und die cumäische Sibylle mytol. námět díla = Apollón / Apollo / Apollón a kúmská Sibyla / Sibylla*. První varianta či pozice je německá podoba jména, druhá latinská (užívaná v římské mytologii), třetí řecká (užívaná v řecké mytologii).

2) Jméno se vyskytuje tamtéž ve dvou variantách, např. *Dädalus / Daidalos fliegt in die Freiheit mytol. námět díla = Daidalos / Daedalus / Daidalos letí vstříc svobodě*. První varianta je německá, druhá řecká či latinská, eventuelně první řecká, druhá latinská, např. *Diana / Artemis als Jagdgöttin*.

Aby bylo možno dohledat i náměty podle varianty jména pokrývající druhou a třetí pozici, jsou tyto varianty uvedeny odkazy typu *Artemis viz Diana, Dionysos viz Bacchus* apod.

3) Jméno se vyskytuje tamtéž jen v jedné variantě, obecně užívané, např. *Büchse der Pandora, Die mytol. námět díla = Pandořina / Pandóřina skříňka f.*

V české části heslové stati přicházejí v úvahu následující varianty:

1) Jméno se vyskytuje ve dvou variantách, např. *Philemon / Filémón a Baucis / Baukis*. První

varianta je latinská, druhá řecká, neexistují jiné zčeštělé varianty.

2) Jméno se vyskytuje ve třech variantách, např. Daidalos / Daedalus / Daidalos či Eurydika / Eurydica / Eurydiké či Ikaros / Icarus / Íkaros. První varianta je zčeštělá podoba latinského či řeckého jména, druhá varianta je latinská, třetí řecká.

3) Jméno se vyskytuje ve čtyřech variantách, např. Merkur / Mercurius / Hermés / Hermes či Venuše / Venus / Afrodíté / Afrodita. První varianta je zčeštělá podoba latinského jména, druhá latinská, třetí řecká a čtvrtá je zčeštělou podobou řeckého jména. Z tohoto pravidla je jediná výjimka: Dioskúrové (zčeštělá podoba řeckého jména) / Dioscuri (latinsky) / Gemini (latinsky) / Dioskúroi (řecky).

4) Jméno se vyskytuje v pěti variantách, např. Erynien / Erinnyen, *Die mytol. námět díla* = Erinye / Furiae / Erínyes / Fúrie / Lítice. První je zčeštělou podobou řeckého jména, druhá je latinsky, třetí řecky, čtvrtá je zčeštělou podobou latinského jména, pátá česky.

5) Jméno se vyskytuje v jedné variantě, obecně užívané, např. neunköpfung Hydra, *Die mytol. námět díla*, viz *Herkules / Hercules / Héraklés / Hérakles* = Devítihlavá Hydra / hydra.

Případy 4) a 5) se vyskytují jen výjimečně.

Ke způsobu označení rodu u námětů výtvarných děl (pomocí Der, Die, Das za námětem, viz I.2.2. Gramatické údaje)

I.2.11.4. Německé zeměpisné názvy včetně exonym

Německé zeměpisné názvy byly do slovníku zařazeny proto, aby usnadnily orientaci v textech s tematikou výtvarného umění, kde se nezhřídkou vyskytují, a urychlily komunikaci v této oblasti. Nikoli však, aby oživovaly myšlenky velkoněmecké. Netřeba jistě připomínat, že se v současné době v České i Slovenské republice, Polsku, Maďarsku, Chorvatsku, Slovinsku, Rumunsku a dalších státech německá toponyma neužívají. U německy mluvících menšin těchto zemí jsou německé varianty místních jmen příslušné země součástí živého jazyka.

Exonymem se rozumí forma toponyma lišící se od formy užívané v jazyce země, kde se příslušné místo nachází, např. Mailand (německé exonymum) = Milán *m* (české exonymum) = it. Milano; Speyer = Špýr *m* (české exonymum)

Názvy hor, pohoří, řek, jezer, moří, úžin, oblastí tvoří jen doplněk k názvům měst, obcí a zemí, co do počtu převažujících.

Poznamenejme rovněž, že bude-li uživatel chtít vedle českých tvarů exonym Budyšín, Cáchy, Zhořelec apod. užívat tvary nepřeložené, t.j. Bautzen, Aachen, Görlitz apod. a připojovat k nim české koncovky, necht' se cítí ve své volbě naprosto svoboděn tak činit. Slovník není materiálem předepisujícím, chce pouze zachytit úzus, v případě českých exonym daný kulturním vývojem trvajícím tisíc let, a doporučit pozornosti uživatele možnosti, jež jsou většinou pouze z neznalosti opomíjeny.

Toponymum je doplněno o informaci, zda jde o město, obec, či jiný zeměpisný pojem, a oblast či zemi, v níž se nachází, např.: Trier *měs.* v *Něm.* = Trevír *m*; Bodensee *m jez.* ve *Švýc., Něm., Rak.* = Bodamské jezero *n*; Brandenburg *hist. součást Pruska, spolk. země v Něm.* = Braniborsko *n*, Branibory *pmn* (dř.); Brandenburg *měs.* v Braniborsku = Brandenburk *m*; Breslau *měs.* v *Pol., pol. Wroclaw* = Vratislav *f*; Bretagne *f* (čti *bre'taňje*) *obl. ve vých. Fr., fr. Bretagne* (čti *bre'taň*) = Bretaň *f*; Steiermark *f spolk. země v Rak.* = Štýrsko *n*; Slawonien *vých. část chorv. vnitrozemí mezi Drávou, Dunajem a Sávou, chorv.*

Slavonija = Slavonie *f*, Slavonsko *n* (řidč.); Löwenberg *zámek v Čech.* = Lemberk *m*; Trpist *zámek v Čech., souč. obce Erpužice* = Trpisty *pmm*.

Označení "město" zahrnuje i "městečko" a rozumí se jím ten sídelní útvar, jenž byl historicky povýšen na město. Části měst nemají u sebe údaj o oblasti či zemi, v níž se nacházejí, je pouze připojena informace, kterého města jsou částí. Tuto informaci lze najít u heslového slova označujícího město, jehož jsou součástí, např. Bodenbach *část Děčína na pravém břehu Labe* = Podmokly, Tetschen *měs. v Čech.* = Děčín. Pokud jde o zeměpisné názvy v rámci České republiky, rozlišuje se ve slovníku příslušnost k Čechám, Moravě či Slezsku, např. Freudenthal *měs. ve Slez.* = Bruntál *m*, Bad Karlsbrunn *obec ve Slez.* = Karlova Studánka *f*, Blauda *měs. na Mor.* = Bludov *m*.

Některé speciální znaky polské, dánské, rumunské aj. abecedy zeměpisných názvů jsou v pracovní verzi reprodukovány poněkud zjednodušeně. V závorce následující po slově, kde se příslušný znak vyskytuje, je připojen popis tohoto znaku.

II. Česká část heslové stati

V této části heslové stati jsou uvedeny české ekvivalenty německého heslového slova v pořadí od nejfrekventovanějšího k nejméně frekventovanému. U cizích slov, většího počtu přejatých a některých méně známých slov domácích je za posledním ekvivalentem ještě stručné vysvětlení pojmu, např. Albengürtel *m* (lat. albus = weiß, weiß gekleidet) *paramenty* = cingulum *n* (lat.), šňůra *f* na podkasání alby (lat. albus = bílý, bíle oděný), pás *m* na přepásání alby (řidč.); Pechnase *f archit.* = píkňusek *m*, místo *n* s otvorem pro lití horké smůly či oleje na obléhatele hradu; Perlenabhacker *m nástr.* (*už. um. - sklo*) = klempřda *f*, sekací stroj *m* na perly; Bedel *n* (Pobaltí) *liturg. náč.* = bedel *m*, talířek na kolekty / milodary ve tvaru malé, vpředu otevřené zásuvky.

U některých německých heslových slov neexistuje (či nebyl dosud nalezen) ekvivalent v podobě termínu. V tom případě je v české části heslové stati uvedeno pouze stručné vysvětlení, např. Wechselzinnenkreuz *n herald.* = kříž *m* lemovaný čarou ve tvaru cimbuří, jehož stínky na jedné straně ramene jsou šikmo proti stínkům na straně druhé, Appetitrockel *n už. um. (text.)* = hedvábná nejsvrchnější spodnička *f* pod rokokovými šaty, zdobená krajkami / výšivkami. V předkládaném slovníku nejsou graficky odlišeny české ekvivalenty německého heslového slova v podobě termín / termínů od vysvětlení. Hranici mezi termínem a netermínem (vysvětlením, opisem) lze totiž určit v oblasti celého výtvarného umění jednotně jen velmi obtížně.

Ekvivalenty synonymní se oddělují čárkou, nesynonymní středníkem, např. Ciborium *n* (lat.) *archit., liturg. náč., už. um. (zlatn.)* = ciborium *n* (lat.), baldachýn *m*, tabernákl *m* (z lat.), zdobená stříška *f* nad oltářem na čtyřech podpěrách; ciborium *n* (lat.), schránka *f* z drahého kovu na hostie v podobě zdobeného kalichu s víkem, Dechant *m* (lat. decanus = Führer *m* von zehn Mann) *círk. úřad* = děkan *m* (lat. decanus = vůdce deseti mužů), správce *m* několika katolických farností; správce *m* význačnější farnosti.

Je-li ekvivalentem německého heslového slova české slovo cizího původu mající dva či více nesynonymních významů, uvede se toto slovo cizího původu pouze na začátku české části heslové stati, tzn. neopakuje se již po středníku (střednících), oddělujícím jednotlivé nesynonymní ekvivalenty (po středníku tedy následuje již jen vysvětlení dalšího ekvivalentu), např.: Adresse *f* (fr. adresse, angl. address = Ansprache *f*) *graf.* = adresa *f* (fr.

adresse, angl. address = oslovení), blahopřejný projev *m* umělecky provedený, často na vzácném papíře; údaje *mpl* nakladatele na mědirytině (ekvivalent "adresa" platí tedy i pro význam "údaje *mpl* nakladatele na mědirytině").

U předchozího hesla „Ciborium *n*“ se v české části po středníku opakuje slovo „ciborium“ proto, aby se podtrhla skutečnost, že ekvivalenty „ciborium, baldachýn, tabernákl“ se týkají pouze části heslové stati před středníkem, po středníku je zde relevantní pouze ekvivalent „ciborium“.

Je-li českým ekvivalentem německého heslového slova, jež není odvozeno z místního či vlastního jména, slovo odvozené z místního či vlastního jména, uvádí se v tomto případě etymologie až v české části hesla, např. Pechkohle *f mater.* (*už. um. - zlatn.*) = gagát *m* (z míst. jm. Gagás v Malé Asii), smolné uhlí *n*, smolák *m* (řidč.), vzácné černošedé hnědé uhlí *n* užívané k výrobě smutečních šperků aj.

Není-li připojena žádná doplňující informace o výslovnosti, platí pro čtení českého ekvivalentu běžná pravidla výslovnosti českých slov.

Substantiva v prvním pádě v české části heslové stati jsou doplněna rodovým označením (*m, f, n, pmn, pl, mpl, fpl, npl, neskl*).

Slovesa jsou doplněna o údaj, informující o jejich vidu, t. j. dokonavosti či nedokonavosti (*dok, nedok*). Tyto údaje mají za cíl umožnit německým rodilým mluvčím přesněji identifikovat příslušné sloveso.

etymologickým údajům v české části heslové stati viz I.2.5.

K vlastním jménům v mytologických námětech výtvarných děl viz I.2.11.3.

Shodují-li se časové roviny užívání německého slova i všech jeho ekvivalentů (kromě definice, vysvětlení), neuvádí se u nich již např. označení "dř.". Je-li však například jeden z českých ekvivalentů běžně užívaný výraz v současném jazyce, a německé heslové slovo a ostatní české ekvivalenty (či alespoň jeden ekvivalent) výrazy užívané pouze historicky, tedy nesou označení "dř.", je nutno tato označení uvést všude kromě u výrazu stále běžně užívaného.

III. Přílohy

III.1. Německo-český slovník tzv. poloodborných výrazů

Tyto výrazy jsou pro lepší srozumitelnost uvedeny v kontextu buď celé věty či její části. Toto řešení bylo zvoleno jednak na základě doporučení kontrastivní lingvistiky překládat nikoli na úrovni slova, ale obsáhlého syntagmatu (skupiny slov) včetně největších syntagmat, tedy vět, jednak na základě poznání, že překlad pouhých jednotlivých slov (německý jednoslovný výraz - český jednoslovný výraz) není u hesel poloterminologické povahy často možný. Jedná se mnohdy o tzv. funkčně neparalelních ekvivalenty, např. die Akzente einer Sache [der Fassade, ...] setzen = být pozoruhodný na čem [průčelí, ...]; das Futter ist von zwei Nähfäden durchstoßen = podšívkou procházejí dvě nitě; sich anstoßend befinden = sousedit s čím.

Z celé skupiny slov je vybráno vždy jedno klíčové slovo, podle něhož se výraz abecedně seřazuje. Skupina slov zde tedy znamená klíčové slovo + kontext a může být ovšem zdrojem více než jednoho klíčového slova, t. j. slova poloterminologické povahy, překladově

relevantního v oblasti výtvarného umění. Celý německý kontext je přeložen do češtiny s variantami překladu v kulatých závorkách. Slovo či slova v závorkách se vztahuje ke slovu či slovům těsně předcházejícím, k nimž se uvádí překladová varianta (slova, jež zůstávají stejná, se tedy do překladové varianty v závorkách nepíší). Z toho vyplývá, že v této části slovníku (příloha 1) se neužívá šikmých dělicích čar pro oddělení variant. Heslová stať zde má tedy tři části: německé klíčové slovo, německý kontext (obsahující klíčové slovo) a překlad německého kontextu do češtiny. České klíčové slovo se z výše zmíněných důvodů neuvádí.

Soubor hesel polo odborné povahy má jak funkci kódovací, tzn. je určen pro produkci textů v češtině (především pro německé rodilé mluvčí), tak i dekodovací, tzn. je určen pro správné porozumění textu (především pro české rodilé mluvčí). Tento materiál však druhotně skýtá i mnoho možností inspirace českému uživateli při produkci textů.

Připomeňme, že na základě tohoto lexikálního materiálu jakožto přílohy k Německo-českému slovníku výtvarného umění je připravena obdobná příloha v česko-německé verzi. Českému uživateli se takto dostane obsáhlé pomůcky při tvorbě jazykově vytríbených a výrazově bohatých textů v němčině v oblasti výtvarného umění.

Příloha "Hesla polo odborné povahy" zahrnuje následující lexikální jednotky (uvedena jsou pouze německá klíčová slova bez kontextu, zato však - na rozdíl od výsledné slovníkové podoby - s českým ekvivalentem klíčového slova):

- výrazy hodnotící, vyjadřující výtvarný účín díla: aufwendig = bohatě zdobený; nákladný, náročný; weit überragend = dominující širokému okolí; ungeschlacht = těžkopádný, neohrabaný; Ungekünsteltheit *f* = nevyumělkovanost *f*; Prunklosigkeit *f* = střízlivost *f*, neokázalost *f*; pathetisch aufgeladen = patetický, plný patosu; Starrheit *f* der Figuren = strnulost *f* postav; bewegt [Statue *f*, ...] = plný pohybu, dynamický [socha, ...]
- výrazy uvádějící toto hodnocení, výtvarný účín či interpretaci díla: versinnbildlichen etw. = symbolizovat *nedok* co, být symbolem čeho; variantenreich = s mnoha variantami, v mnoha variantách; deuten = interpretovat *nedok*, vykládat *nedok*; gelten als jmd. / etw. = být považován za koho / co; hindeuten auf etw. = svědčit *nedok* o čem,
- výrazy přiřazující dílo k určité epoše či slohu, ozřejmující jeho vztah k určitému slohu či době: zeitgebunden = poplatný době, dobový; überliefern [das Formengut der Spätantike, ...] = zachovávat *nedok* [tvarosloví pozdní antiky, ...]; überleiten zu etw. [zur karolingischen Kunst, ...] = přecházet *nedok* do čeho [do karolínského umění, ...]; Novität *f* = novinka *f*, nový prvek *m* / postup *m*; stilgerecht = stylový, odpovídající duchu slohu / stylu; mit [maurischem, ...] Einschlag = s [maurskými, ...] rysy; einsetzen [Frührenaissance *f*, ...] = začínat *nedok* [raná renesance, ...]
- výrazy popisující strukturu, vzhled díla: umfassen [vom Strahlenkranz, ...] = rámovaný / orámovaný / lemovaný [věncem paprsků]; spitzzulaufend = sbíhající se do špičky, špičatý; ausschwingend [Linienführung *f*, ...] = zvlněný [linie, ...]; buckelig [Vorderseite *f* des Quaders, ...] = polštářovitě / oble vystupující [přední strana kvádru, ...]
- výrazy ozřejmující autorství díla, způsob práce autora a jeho význam: etw. ausführen = být autorem čeho, provést *dok* co; bewusste Einbeziehung [von Lichteffekten, ...] = vědomé používání *n* [světelných efektů, ...]; aufgreifen [das Motiv, ...] = (znovu) použít *dok* [motiv, ...]; hervortreten = vyniknout *dok*
- výrazy specifikující dílo časově: ausklingend [Klassizismus *m*, ...] = doznívající / pozdní [klasicizmus, ...]; gesichert sein für das Jahr ... = být doložen pro rok ...; auf uns kommen = zachovat *dok* se; seit altersher = odedávna; zurückgehen auf das Jahr ... = pocházet *dok* z roku ...; Spätzeit *f* [der Romanik, ...] = pozdní doba *f* [románská, ...], konec *m* [románského,

...] období

- výrazy specifikující dílo místně či popisující začlenění díla či jeho částí do prostoru nebo do celku díla: sich ausbreiten = rozkládat *nedok* se; ausladend = vyčnívající; zugekehrt mit etw. einer Sache = obrácený čím do čeho; straßenwärts = směrem do ulice; umstellen = lemovat *nedok*; Einbindung *f* in den Raum = začlenění *n* / vkomponování *n* do prostoru; stadtauswärts = směrem z města; vorspringen = vybíhat *nedok* dopředu, vyčnívat *nedok*; Lagegunst *f* = výhodná poloha *f*

- výrazy z oboru historie mající vztah k určitému výtvarnému dílu: Fenstersturz *m* = defenestrace *f*; reichsunmittelbar [Kloster *n*, ...] = podřízený přímo císaři [klášter, ...]; Kaiserempfang *m* = císařská audience *f*, audience *f* u císaře; den / seinen Krönungseid leisten = skládat *nedok* korunovační přísahu; Verneuerte Landesverordnung = Obnovené zřízení *n* zemské

- poloodborné výrazy užívané ve výkladu průvodce: viel besucht = hojně navštěvovaný; sein Augenmerk auf etw. richten = obrátit *dok* pozornost k čemu, všimnout *dok* si čeho; sich in etw. einsehen = pozorně se podívat *dok* / zahledět *dok* na co; von etw. herkommen = přicházet *nedok* od čeho; lohnend sein = vyplatit *dok* se, stát za to; jmdm. etw. anschaulich machen = objasnit *dok* / vysvětlit *dok* komu co

III.2. Obrazová příloha

Tuto přílohu tvoří cca 250 pérových kreseb, zahrnujících v sobě pokud možno vždy více prvků - heslových slov - najednou, např. členění sloupu, erbu, průčelí gotické katedrály apod. Popis jednotlivých prvků je v němčině.

III.3. Seznam zkratk

Seznam zkratk se skládá ze zkratk českých i německých dohromady. Za zkratkou je vždy uveden její význam a překlad do druhého jazyka.

Pracovní verze: Některé zkratky jsou společné pro oba jazyky, tudíž není vysvětlení a překlad do druhého jazyka oddělen svíslou čarou, nýbrž jsou od sebe odděleny pouze čárkou, např. bibl. = biblický, biblisch; evang. = evangelický, evangelisch.

Použité zkratky zohledňují obecný úzus při tvorbě zkratk v obou jazycích (viz Slovník zkratk, Praha 1994; Wörterbuch der Abkürzungen, Duden Taschenbücher, Mannheim 1987). Vzhledem k omezením daným textovým editorem (omezená plocha pro vtěsnání příslušné informace) bylo nutno použít v některých spíše výjimečných případech určitých odchylek, např. pro častý výraz středověká latina byla zvolena zkratka „stř. lat.“, ne doporučené „středov. lat.“. Některá jména světců v heslech, označujících atributy světců, se z výše zmíněných důvodů objevují ve slovníku rovněž ve velmi zkrácené podobě.

Zkratky biblických knih jsou převzaty z Ekumenického překladu Bible (Praha 1979) a Slovníku námětů a symbolů ve výtvarném umění (James Hall, Praha 1991).

III.4. Použitá literatura

Slovník uzavírají dva seznamy použité literatury: jeden celkový (cca 1100 knižních titulů), druhý oborový. Literatura časopisecká je uvedena jen v omezeném výběru.